

Dziergowice i Kuźnia Raciborska na tle innych wsi powiatów kozielskiego i raciborskiego w okresie powstań śląskich i plebiscytu w świetle nowych źródeł archiwalnych

Paweł Parys
Muzeum Śląskie w Katowicach

Niniejszy artykuł powstał w oparciu o dokumenty ze zbiorów „Powstania górnośląskie” i „Powstania śląskie” z zasobów Centralnego Archiwum Wojskowego i Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku. Dotyczą mieszkańców Dziergowic (pow. kozielski) i Kuźni Raciborskiej (pow. raciborski), którzy wzięli udział w III powstaniu śląskim. Poruszają kwestie związane z wiekiem, wykonywanymi zawodami oraz zaangażowaniem pewnych rodzin w działalność propolską. Artykuł podejmuje również zagadnienie osób zaangażowanych po stronie niemieckiej. Całość zamykają wykazy personalne powstańców, a także *heimattreuerów* i *stosstrupplerów* z wyżej wymienionych miejscowości¹.

Podstawą niniejszego artykułu stał się niedatowany dokument, sporządzony zapewne w okolicach sierpnia lub września 1921 roku, gdy powstańcom wypłacano zaległe żołdy i odszkodowania za zniszczone ubrania. Nosi tytuł: „Spis wiosek i ilość ludzi którzy byli na powstaniu”². Nie wiadomo, kto był jego autorem, zapewne osoba z Komitetu Pomocy, która zajmowała

■ 1 W. Lesiuk, *Verband Heimattreuer Oberschlesier*, [w:] *Encyklopedia Powstań Śląskich*, Opole 1982, s. 595. *Stosstrupplerzy* byli niemieckimi bojówkarzami.

2 Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej: APK], Instytut Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku [dalej: IJP] 807, s. 44–49.

się likwidacją roszczeń i szkód popowstaniowych³. Ma układ tabelaryczny z kolumnami: numer (bieżący), miejscowość, powiat, liczba osób w straży obywatelskiej oraz „powstańc[ów]”.

Wykaz zawiera 167 pozycji (miejscowości) powiatów raciborskiego, kozielskiego, prudnickiego, głubczyckiego, rybnickiego, osób więzionych w Chociebużu (62), Cieszynie (13), Zabrze (3). Na samym końcu znajduje się notatka ks. Jana Brandysa:

Do tego dochodzi, że w niektórych wioskach straż obyw[atelską] kolejno czynili obywatele, n. p. w Medarach, Med.[arska] Huta, Blachownia, Turze, Budziska, Siedliska. Wypłata była według posterunków stałych. Przynajmniej 1000 chłopą można doliczyć, jeżeliby się chciało mieć liczbę komp[letną] powstańców.

Z zestawienia zbiorczego wynika, że w straży obywatelskiej służyło 977 osób, „frontowych” 2170, w sumie 3147, z tego prawie 200 przypada na Dziergowice i Kuźnię Raciborską. Najprawdopodobniej jest to jedyne zestawienie z tego okresu, w którym kompleksowo starano się podać liczbę powstańców w poszczególnych powiatach.

Czy można całkowicie zaufać temu dokumentowi? Przykładowo nie jest w nim podana liczba członków straży obywatelskiej w Kotlarni (*Jakobswalde*), a skądinąd wiadomo, że liczyła 21 powstańców (dowódcą miejsca był Adolf Michna)⁴. Liczebność oddziału w Ortowicach określa na 25 osób, podczas gdy inny dokument notuje ich 31⁵. W Starej Kuźni miało służyć 72 powstańców, a w Goszycach 50, podczas gdy wykazy personalne tych formacji wymieniają odpowiednio 27 i 28 osób (Goszyce spisano razem z Walkownią, komendantem miejscowym był Jan Ceglarski)⁶. Chyba, że spisy te przygotowano, gdy liczebność straży była już dość znacznie zredukowana. Zagadnienie to wymagałoby osobnych, drobiazgowych studiów, lecz nie to jest przedmiotem niniejszego artykułu.

Abstrahując od tego, czy dokument podaje mniej lub bardziej dokładne dane, podkreślić należy, że na pierwszym miejscu pod względem liczby

■ 3 Komitety Pomocy na powiaty objęte działaniami powstańczymi utworzono po zakończeniu walk. Zajmowały się wypłacaniem zaległych żołdów oraz wypłatą odszkodowań (pojedynczym osobom, gminom, zakładom pracy itp.) za poniesione straty materialne.

4 APK, IJP 685, s. 16 – Straż obywatelska w Kotlarni (6 VI 1921).

5 APK, IJP 685, s. 14 – Straż obywatelska w Ortowicach podczas III powstania [b.d.].

6 APK, IJP 685, s. 15 i 18 – Straż obywatelska w Starej Kuźni, Goszycach i Walkowni (10 VI 1921).

powstańców z „wiosek” plasują się Dziergowice (26 osób w straży obywatelskiej i 167 na froncie) oraz Kuźnia Raciborska (177 rekrutów, straży obywatelskiej nie odnotowano).

Celem moim było „zmaterializowanie” i potwierdzenie liczby nazwisk powstańców. Pomocne w tym były zarówno wykazy zbiorcze personaliów powstańców z Dziergowic i Kuźni Raciborskiej, czyli „Żołd, umund[urowanie] i wsparcie fam[ilijne] z gm[iny] Dziergowic”⁷ (167 nazwisk, niektóre się dublują) oraz „żołd i umundurowanie i wsparc[ie] familijnych z gm[iny] Kuźni racib[orskiej]”⁸ (177 nazwisk, niektóre, identycznie jak przy Dziergowicach, powtarzają się), jak i „karty służbowe” zwalnianych z szeregów powstańców. Wnioskować należy, że osoba sporządzająca przytoczony na samym wstępie dokument, zaczerpnęła dane liczbowe z tych źródeł. Wykaz z Dziergowic nie obejmuje jednak powstańców służących w straży obywatelskiej (167, a łącznie musiały by to być 193 osoby).

Spisy „wsparc[ie] familijnych” również sporządzono w układzie tabelarycznym z kolumnami: numer bieżący, nazwisko i imię, data urodzenia, szarża, daty skrajne służby w powstaniu, wysokość żołdu i dodatku za umundurowanie (chodziło o odszkodowanie za zużycie cywilnych ubrań), wysokość dodatków na żonę, dzieci lub rodziców, uwagi. Nie wszystkie rubryki wypełniono, co dość znacznie utrudniło analizę. „Karty zwolnień” powstańców pochodzących z Dziergowic i Kuźni Raciborskiej zawierają dokładne daty i miejscowości urodzenia, informacje o formacji, w której dana osoba służyła w czasie III powstania (prawie wszyscy w kompaniach wchodzących w skład Grupy Dziergowickiej). Ponadto dołączano do nich zaświadczenia gminne, również z informacjami o członkach rodziny oraz wykonywanym zawodzie⁹. Na samym końcu niniejszego artykułu zamieściłem zestawienie imienne powstańców pochodzących z Dziergowic i Kuźni Raciborskiej.

Jaki obraz, można powiedzieć, portret zbiorowy powstańców, rysuje się na podstawie zebranego materiału? W głównej mierze były to osoby związane zawodowo z górnictwem (w odniesieniu do Kuźni Raciborskiej robotnicy kopalniani – *Grubenarbeiter*). Znajduje to potwierdzenie w odniesieniu do ogólnej liczby wszystkich powstańców, bowiem w znacznym odsetku byli to właśnie górnicy. Ludwik Piechoczek początki konspiracji wojskowej słusznie wiązał z kopalniami. Pisał:

■ 7 Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie Rembertowie [dalej: CAW] I, 130.84.35, s. 3–7.

8 CAW I, 130.81.30, s. 2–7.

9 CAW I, 130.81.30 i 130.84.35.

tam głęboko pod ziemią, tam pod szybem, tam w każdym ganku szerzył się ruch organizacji POW. Tam nie miał dostępu grenzschutz [...]. Opanowano wkrótce rady załogowe w kopalniach, które stały się niby twierdzami naszej organizacji¹⁰.

Gdzie indziej, na przykład w hutach, praca konspiracyjna natrafiała na znaczne przeszkody. Jeszcze pod koniec 1920 roku donoszono:

Organizacja samoobrony hut organizowałaby się na podobnych zasadach [jak kopalń – P.P.], jednak zadanie jest to tyle trudniejsze, że związki zawodowe polskie do większości hut i największości hut dotąd nie dotarły¹¹.

Także w powiatach o charakterze rolniczym natrafiano na trudności w pozyskiwaniu i organizowaniu konspiratorów. Rzadsza sieć dróg, odalenie od szlaków komunikacyjnych, głównie kolei, odległości między poszczególnymi wioskami, a tym samym mniejsza konsolidacja ich mieszkańców, zależność od dworu, uwarunkowania pracą w gospodarstwie i w polu, mniejsza anonimowość niż w zwartym środowisku przemysłowym (choć i tutaj nie brakowało niemieckich szpiegów i konfidentów), to wszystko negatywnie wpływało na rozwój ruchu polskiego¹². Niezbyt więc fortunnie od dziesięcioleci używa się określenia, że powstańcy wywodzili się z mas „robotniczo-chłopskich”¹³. Spośród innych zawodów, w odniesieniu do Kuźni Raciborskiej, występują jeszcze: robotnicy fabryczni, kilku

■ 10 L. Piechoczek, *Powiat rybnicki w czasie powstań śląskich*, Rybnik 1934, s. 5. Nie chcę jednak przez to dać do zrozumienia, jakoby nie było górników obojętnych narodowo, czy też zaangażowanych po stronie niemieckiej.

11 *Podstawa organizacyjna* [b.d.m.], [w:] *Der Aufstand im oberschlesischen Abstimmungsgebiet, August und September 1920*, II Anlagen, Berlin 1920.

12 APK, IJP 827, s. 14–15 – Raport tygodniowy Brunona Wyciska z powiatu prudnickiego z 5 X 1920; APK, IJP 827, s. 72–75 – Raport tygodniowy z powiatu pszczyńskiego od 25 IX do 1 X 1920 komendanta powiatowego Stanisława Krzyżowskiego z 2 X 1920; APK, IJP 827, s. 88–89 – Raport sytuacyjny z powiatu XIII (raciborskiego i głubczyckiego) od 21 do 27 IX 1920 komendanta powiatowego Jana Graya z 27 IX 1920.

13 J. Ziętek, *Przedmowa*, [w:] *W pięćdziesiątą rocznicę powstań śląskich i plebiscytu*, red. H. Rechowicz, Katowice 1971, s. 22; J. Przewłocki, *Ludowy charakter powstań śląskich*, Katowice 1973, s. 74 („członkowie POW – robotnicy i chłopi”). Zagadnienie to sięgało swymi korzeniami do lat 80. XIX w. Już wtedy utyskiwano na ich słabe zaangażowanie w ruchu polskim. Por. M. Pater, *Ruch polski na Górnym Śląsku w latach 1879–1893*, Wrocław 1969, s. 44–47; CAW I, 476.1.52 – Meldunek o stosunkach w obozie Milicji Górnośląskiej w Zawierciu ppor. Bolesława Mikiewicza z 21 X 1919. Nie oznacza to jednak, że spośród górnośląskich konspiratorów nie było rolników.

ślusarzy, dwóch pracowników tartacznych i listonoszy, kolejarz, murarz, kroiciel bydła, palacz kotłów, robotnik hutniczy i urzędnik gospodarczy.

W literaturze spotykamy się ze stwierdzeniem, że powstańcami były osoby młode. Halina Dudała napisała:

Najczęściej zatem do powstań szli młodzi i bardzo młodzi mężczyźni, nie posiadający jeszcze własnej rodziny i nie obciążeni dziećmi, częstokroć mieszkający nadal przy własnych rodzicach. Nie posiadali oni więc zarówno w sensie osobistym, jak i zawodowym, ustabilizowanej pozycji społecznej.

Dodała także:

Byli to ludzie przede wszystkim młodzi, myślący o perspektywie swego – może nawet indywidualnego – przyszłościowego życia. Nie doświadczenie było ich cechą charakteru, lecz nadzieja ukształtowania przyszłości w oparciu o prawo do życia na tej ziemi. Może w tej podstawowej nadziei tliły się wątki innych marzeń o sprawiedliwości społecznej, o życiu dostatnim w pokoju, w religijnej wierze i kulturze swych praojców, w blaskach bezpiecznej i wolnej Polski” oraz „Wydaje się oczywiste, że inna musiała być motywacja 17- czy 18-latką, inna zaś 45-latką ponoszącego odpowiedzialność za materialny byt i losy swojej rodziny¹⁴.

Podobną opinię wyraził Tomasz Fałęcki, który stwierdził, że „Powstańcy byli w przeważającej większości ludźmi młodymi, nie mającymi własnych rodzin”¹⁵. Prawdą jest, że przeważający odsetek powstańców stanowiły osoby młode, urodzone na przełomie XIX i XX wieku, jednak zagadnienie wydaje się bardziej skomplikowane.

Najstarsi powstańcy z Dziergowic i Kuźni Raciborskiej urodzili się jeszcze w latach 50. i 60. XIX wieku (Augustyn Wydra *1858, Paweł Jaskółka *1861, Jan Wilczek i Feliks Ciupek, obaj *1862, Franciszek Wróbel *1866, Juliusz Wróbel *1867), najmłodsi mieli 15–16 lat (Paweł Skupień,

Potwierdzają to np. wykazy z Opolszczyzny sporządzone w poł. 1920 r. – por. APK, IJP 85–87.

14 H. Dudała, *Genealogie powstańców śląskich*, [w:] *Kościoty i związki wyznaniowe a konflikt polsko-niemiecki na Górnym Śląsku w latach 1919–1921*, red. Z. Kapała, ks. J. Myszor, Bytom 2005, s. 222–223.

15 T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy 1921–1939*, Warszawa 1990, s. 16; W. Kempa, *Śląscy Czwartacy*, Siemianowice Śląskie 2010, s. 131.

Wilhelm Rudner, Herman Kubica, Leon Mazur i Józef Wieczorek *1905, Alojzy Apostel *1906).

Osoby stanu wolnego, mimo że nie założyły jeszcze własnych rodzin, wspierały swoim zarobkiem matki wdowy, ojców inwalidów i pozostałe w domu młodsze rodzeństwo, często poniżej 14. roku życia, które jeszcze nie pracowało. Przykładowo Ludwik Adamietz (*1902), Kazimierz Bilecki, Antoni Choroba (*1902), Franciszek Czogała (*1897), Emil Faber wspierali rodziców. Karol Czernik opiekował się matką wdową i bratem, Ryszard Grzesik miał ojca inwalidę (drewniana noga) i pięcioro młodszego rodzeństwa, Alfred Górecki wspierał dwoje rodzeństwa, Adolf Król utrzymywał rodziców i troje rodzeństwa, Paweł Konkol wspierał ojca, Ryszard Krol i Józef Kubiczek matkę wdowę, Józef Kubica matkę wdowę i dziesięcioletnią siostrę, Robert Kuśka matkę, Alojzy Markiefka rodziców i pięcioro rodzeństwa. Augustyn Choroba, chociaż żonaty, lecz jeszcze bezdzietny, wspierał sześcioro rodzeństwa.

Żonaci, starsi wiekiem, często mieli kilkoro dzieci na utrzymaniu, lecz pomimo tego poszli do powstania (siedmioro dzieci: Franciszek Zimmermann, sześcioro: Emanuel Kuśka, Karol Luczina, Ignacy Rakoczy, Juliusz Jacek, Karol Grzesik, Herman Potyka, Franciszek Taul, pięcioro: Jan Mitrenga, Jan Choroba, Franciszek Jatzek, Karol Potyka, czworo: Józef Płaczek, Jan Płaczek, Dominik Gwóźdź, Józef Kuśka, Jan Pluta, Stanisław Salwiczek, Antoni Gomolka, Apoloniusz Proksza, Paweł Goleczko, Emil Potyka, Ryszard Grieger, troje: Jan Skorupa). Robert Pyrek miał roczne, Leopold Bulenda sześciomiesięczne, Emil Czogalla trzymiesięczne dziecko. Syn Jana Skorupy, August, urodził się 3 października 1920 roku, córki Jana Tomitznego, Elżbieta i Maria, przyszły na świat odpowiednio 4 kwietnia 1919 i 12 lipca 1921 roku. Nierzadko było właśnie tak, że powstaniec zostawiał w domu kilkudniowe dziecko lub żonę w zaawansowanej ciąży, które przychodziło na świat, gdy ojciec przebywał na froncie¹⁶.

Patrząc na powtarzające się nazwiska (Jaskółka, Hadam, Kubica, Kuś, Płaczek, Płaczko, Proksza, Rakoczy, Rudner, Salwiczek, Wróbel, Zachłód, Zgrzebnik¹⁷ – Dziergowice; Choroba, Faber, Czogała, Grzesik, Jacek, Kroker, Król, Ligacz, Mitrenga – Kuźnia Raciborska), można wnioskować, że wielu z nich łączyły więzy pokrewieństwa (bracia, ojcowie, kuzyni)¹⁸.

■ 16 CAW I, 130.81.30 i CAW I 130.84.35.

17 Jan, Antoni i Ludwina to rodzeństwo Alfonsa. Por. Z. Janeczek, *Poczet dowódców powstań śląskich 1919–1920–1921. Wybrane sylwetki*, Katowice 2009, s. 420.

18 Przykładowo Leon Pajączek (*1897), mąż Marii z d. Zgrzebnik (*1892), siostry Alfonsa Zgrzebnika, miał brata Sylwestra (*1894), powstańca śląskiego. Informacje o rodzinach Zgrzebników i Pajączków uzyskałem od Pań Lidii Rozkoszek-Keller i Józefy Miszczyk, za co im serdecznie dziękuję.

Słusznie pisał Jerzy Ziętek, iż „Element polski stanowił tu [na Górnym Śląsku – P.P.] zwartą masę ludową, a przywódcy jego wywodzili się z tych samych chałup, z tych samych robotniczych bloków”¹⁹. Zdanie to właściwie odnosi się do miejscowości z różnych powiatów, z których rekrutowali się powstańcy. W szeregach znaleźli się więc bracia, czasem ich siostry, ojcowie z synami, sąsiedzi, pracownicy tych samych zakładów pracy²⁰. W dokumentacji figurują również kobiety: Waleria Chrzaszcz (*1899) zatrudniona w kuchni powstańczej, Karolina Cieślik oraz sanitariuszki Franciszka Jaskółka, Maria Mucha (*1901), Agnieszka Proksza, Aniela Reiman (*1896), Eufemia Szefer (*1903), Waleska Wilczek (*1899), Magdalena Zembok (*1897) i Ludwina Zgrzebniok (*1899) – z Dziergowic, a także biurowa Paulina Jacek, Modesta Ligacz (*1905), stenotypistka Maria Mazur (*1903) i sanitariuszka Maria Pyrek (*1898) – z Kuźni Raciborskiej²¹.

Różne przyczyny i motywy spowodowały, że mieszkańcy tych dwóch miejscowości tak masowo poszli do powstania. Przede wszystkim były to dość duże gminy (przeszło tysiąc mieszkańców), stąd też automatycznie większy odsetek powstańców. Chociaż ich wielkości były porównywalne, to jednak wyniki plebiscytu inaczej w nich się rozłożyły: w Dziergowicach na 1164 uprawnionych do głosowania 857 opowiedziało się za Polską, a 279 za Niemcami, natomiast w Kuźni Raciborskiej na 1472 uprawnionych na Polskę oddano 716 głosów, na Niemcy zaś 695 głosów²². Co ciekawe, z przeszło tysięcznego Gościęcina nie było ani jednego powstańca, a w plebiscycie za Polską głosowało tylko 18 osób, podczas gdy za Niemcami aż 1034²³.

Generalnie można zaobserwować związek między wynikami plebiscytu na korzyść Polski a dość znaczną liczbą powstańców w niektórych gminach. W powiecie kozielskim widać to na przykładzie Brzeźca (30 w straży obywatelskiej, 14 frontowych powstańców), Ciska (70 frontowych), Ortowic (25 w straży obywatelskiej, 5 frontowych), Przewozu (38 frontowych), Rokiczy (46 w straży obywatelskiej, 6 frontowych). Wyjątek stanowią chociażby Lenartowice (20 w straży obywatelskiej, 11 frontowych), Łąki Kozielskie (29 w straży obywatelskiej, 3 frontowych), Januszkowice

■ 19 J. Ziętek, *Powstańczy szlak. Rozważania powstańcze*, Katowice – Opole 1946, s. 15.

20 P. Parys, *Powstańcy z Łabęd i najbliższej okolicy w mojej rodzinie*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 2014, t. XXV, s. 171–189.

21 CAW I, 130.81.30 i CAW I 130.84.35.

22 *Encyklopedia powstań śląskich*, Opole 1982, s. 681 i 695. Zapewne wpływ na to miała duża liczba członków VHO, która sięgała przeszło 300 osób. Por. przyp. 27.

23 Ibidem, s. 682.

(40 w straży obywatelskiej, 15 frontowych) czy Steblów (35 frontowych), gdzie wyniki plebiscytu wypadły na niekorzyść Polski, jednak liczba powstańców była w nich, jak się okazuje, dość znaczna. Dodać należy, że w tych miejscowościach doszło do ciężkich walk, co zapewne również miało wpływ na tę sytuację. Wyjątek stanowią Sławięcice, które wystawiły straż obywatelską w liczbie aż 108 powstańców, chociaż w plebiscycie większość osób głosowała za przynależnością do Niemiec²⁴.

W Dziergowicach znaczny wpływ na miejscową ludność miał proboszcz Paweł Brandys. Równie ważna była zapewne rola pochodzącego z tej miejscowości Alfonsa Zgrzebnioka²⁵. Na terenie tej gminy doszło już w czerwcu 1919 roku do wystąpień, a uciekinierzy zasili szeregi uchodźstwa po I powstaniu²⁶. Nie bez znaczenia pozostawała również bliskość linii kolejowej, umożliwiająca łączność z terenem przemysłowym i dojazd do pracy, głównie kopalni, o czym była już mowa powyżej. Często na zaangażowanie młodych wpływ miały osoby starsze, które w konspirację wprowadzały innych członków swoich rodzin (ojcowie synów), stąd powtarzalność niektórych nazwisk. Podsumowując tę kwestię, należy stwierdzić, że pewne czynniki rzutujące na zaangażowanie mieszkańców w działalność powstańczo-plebiscytową miały zasięg ogólny, odnoszący się dla całego obszaru plebiscytowego, niektóre jednak występowały lokalnie.

Należy jeszcze wspomnieć o mieszkańcach Dziergowic i Kuźni Raciborskiej czynnie zaangażowanych po stronie niemieckiej, w tym przypadku należących do Verband Heimattreuer Oberschlesier (Związek Wiernych Ojczyźnie Górnoszlązaków) i *stosstrupplerzy*. Także tutaj pewne nazwiska występują kilkakrotnie, co pośrednio wskazywałoby na czynne zaangażowanie rodzin (Potyka – 13 osób, Broja – osiem, Schoenawa, Pawlitza i Malina – po sześć, Jesdinsky, Mitka i Mazur – po pięć, Bimmler, Faber, Gasse, Kurzeja, Mitrenga, Narzoll, Olschowka i Prochotta – po cztery, Choroba, Gawlik, Grzesik, Jonas, Jelitto, Jurczik, Koinczyk, Kijak, Kusch, Kupka, Kwasniok, Kies, Mrosek i Pluta – po trzy). Niektóre z tych nazwisk występują również wśród powstańców (Donder, Gwóźdź, Pazurek, Wydra, Jaskółka, Proksza, Rakoczy – w odniesieniu do Dziergowic; Potyka, Mazur, Faber, Mitrenga, Olschowka, Prochotta, Choroba, Grzesik – z Kuźni

■ 24 APK, IJP 807, s. 44–49.

25 Z. Janeczek, *Poczet dowódców...*, s. 415–425; A. Kwiatek, *Zgrzebniok Alfons (1891–1937)*, [w:] *Encyklopedia powstań śląskich*, Opole 1982, s. 652–653.

26 Byli to Alojzy Szefer (Schaefer), Augustyn Klinik, Józef Garbos, Wilhelm Makulik, Franciszek Salwiczek (Zalwiczek), Zygfryd Adamczyk i Paweł Gawęda. Por. *Archiwum Powstań Śląskich, seria I, tom I. Okres pierwszego powstania 1919 roku*, autorzy tomu E. Długajczyk, P. Parys, Katowice 2017.

Raciborskiej), co wskazywałoby również pośrednio, że po dwóch przeciwnych stronach mogły się znajdować osoby spokrewnione. Inna była jednak ich struktura zawodowa.

Obok szeroko rozumianych robotników (*Arbeiter*) i ślusarzy, występują: kupcy (Paul Bimmler, Adolf Brzoska, Biczysko, Mayer, Mazur, Placzek, Franz Potyka, Prokop), nauczyciele (Georg Kustos, Emil Kwasniok), właściciele domów (Luise Brzoska, Gasse), dozorczy (Baron, Franz Kurzeja), rzeźnicy (Karl i Paul Kurzeja, Josef Malina, Peikert), buchalterzy (Blaschka i Buck), nauczyciele (Otto Broja, Jüttner, Georg Kustos), gospodarze (Broja i Richard Potyka), mistrzowie hutniczy (Buron i Josef Krafczyk), renciści (Dziallas, Sobel, Adolf Schoenawa), służące (Dirschka, Kurczega, Sluga), pomocnicy leśniczego (Iskra, Lipinski, Mosler, Sorich), piekarze (Honisch, Obrusnik), leśnicy (Joschko i Peikert), elektrycy (Leo Kustos, Lamla, Schattanik), fryzjerzy (Josef Kaluza i Müller), kupcy drzewni (Johann Potyka i Josef Spicher), asystent mistrza dniówkowego Helmuth Kijak, główny nauczyciel Wilhelm Broja, dyrektor Ernst Blau, lekarz dr Bartsch, proboszcz Anton Smykalla, właściciel garbarni Franz Pietsch, administrator pocztowy Odelga, „ogłądacz mięsa” Dehn, mistrz dniówkowy Grzesik, sztygar Gawlik, krawiec Theodor Grzesik, urzędnik policyjny Hennek, mistrz piekarski Rack, mistrz rymarski Hermann, pisarz gminny Heinrich, mistrz wagowy Wilhelm Jatzek, urzędnik pocztowy Jelitto, urzędnik kolejowy Jurczik, mistrz rentowy Kannevischer, rektor Kwasnik, geometra Lange, kierownik przedsiębiorstwa Maake, szewc Mokros, woźnica Paul Mrosek, budowniczy studni Michalski, mistrz placowy Johann Narzoll, stolarz Josef Prochotta, konduktor Pchalek, mistrz stolarski Przylas, formierz Pischczan, właściciel garbarni Franz Pietsch, mistrz walcowniczy Alois Pawlitz, mistrz tartaczny Smieja, stolarz modelowy Schaffranek, mistrz formierski Schaffarczyk, pracownica biurowa (nazwisko nieczytelne), nadradca leśniczy Schmidt i administrator materiałów Karl Stellmach²⁷.

Pytaniem pozostaje, czy mieszkańcy tych dwóch miejscowości stanęli naprzeciw siebie bezpośrednio w walkach powstańczych? Wiadomo na przykład, że grupa dziergowickich *heimattreuerów* w liczbie 22 osób, 24 czerwca 1921 roku została aresztowana przez członków Grupy Dziergowickiej. Połowa z nich, podkreślona w wykazie na czerwono, była „największymi hakatami”. Trojańskiego i Prokszę zwolniono. Dziewiętnastu *stosstrupplerów* z Kuźni Raciborskiej wraz z wybuchem powstania zbiegło

i „jak stwierdzono, znajdują się w szeregach nieprzyjacielskich”²⁸. Być może to właśnie oni wzięli udział w walkach ze swoimi sąsiadami.

Uzupełnienie wykazów imiennych powstańców z Dziergowic i Kuźni Raciborskiej stanowią zestawienia ich mieszkańców, którzy czynnie zaangażowali się po stronie niemieckiej. Wśród nich były również kobiety.

Konkludując powyższe rozważania, pragnę stwierdzić, że mieszkańcy Dziergowic i Kuźni Raciborskiej najliczniej reprezentowali przedstawicieli powiatów kozielskiego i raciborskiego w szeregach powstańczych. Złożyło się na to wiele przyczyn, które omówiłem powyżej. Dodać również należy, że dziesiątki osób czynnie zaangażowały się po stronie niemieckiej. Artykuł przez pryzmat jedynie dwóch miejscowości dokumentuje skomplikowaną sytuację narodowościową na Górnym Śląsku.

Powstańcy z Dziergowic (174 powstańców)

Altman Józef, Apostel (Apostół) Alojzy, Benedik (Benedig) Jan, Burek Karol, Chromik Józef, Chrząszcz Waleria, Cieślik Herman, Cieślik Karol, Cieślik Karolina, Ciupek Feliks, Cmok (Czmok) Henryk, Czogała Celestyn, Czogała (Czołgała) Wiktor, Dengosz Leopold, Donder Wiktor, Ermisz Franciszek, Fliegel Emil, Gawenda (Gawęnda) Franciszek, Gawlik Stanisław, Grzesik (Grzejsik) Karol, Gwóźdz (Gwosdz) Dominik, Hadam Piotr, Hadam Teofil, Hałas Antoni, Jacek Juliusz, Jarzyna (Jarzina) Franciszek, Jaskółka Alojzy, Jaskółka Franciszka, Jaskółka Paweł, Jona Antoni, Jonas Emil, Juraszek Jan, Kaczmarek (Kaczmarczyk) Jan, Kaczmarek Karol, Kania Emanuel, Kania Jan, Kapłanek Andrzej, Kiermaszek Herman, Kies (Kieś) Emil, Klinik Augustyn, Kołodziejczyk Karol, Kozubski Alojzy, Kozubski Piotr, Kramorz Emanuel, Kramosz Herman, Kroker Maks, Krupa Jan, Krybus Ignacy, Kubica Alojzy, Kubica Herman, Kubica Leon, Kubica Winfried, Kuś (Kuss) Alfons, Kuś Filip, Kuś Maks, Kuśka Józef, Kuśka (Kuska) Teodor, Kuzubski Piotr, Langer Jan, Łazińka Augustyn, Łazienka (Łazinka, Łazyńka) Stanisław, Maiwald Augustyn, Maiwald Konrad, Malejka Franciszek, Marek Józef, Mazur Józef, Mucha Franciszek, Mucha Franciszek²⁹, Mucha Maria, Niemiec Alojzy, Niemiec Franciszek, Niemiec Stanisław, Nieszporek Augustyn, Niklas Engelbert, Ogórek (Ogorek) Jan, Pajączek Adolf, Pajączek Paweł, Pajączek Sylwester, Pazurek Alojzy,

■ 28 Por. przyp. 27 i 36.

29 Wydaje się, że były jednak dwie osoby o tym samym nazwisku i imieniu, chociaż brakuje dat urodzenia.

Pazurek Jan, Pazurek Leon, Pazurek Wilhelm, Piechaczek Franciszek, Placzek Feliks, Planetorz (Planetosz) Franciszek, Pluta Jan, Pluta Józef, Płaczek Alfons, Płaczek Emanuel, Płaczek Jan, Płaczek Joachim, Płaczek Józef, Płaczek Konstantyn, Płaczko Alfons³⁰, Płaczko Bernard, Płaczko Feliks, Płaczko Józef³¹, Proksza Agnieszka, Proksza Apoloniusz, Proksza Euzebiusz, Rakoczy Ignacy, Rakoczy Jan I, Rakoczy Jan II, Reiman Anieła, Rosa (Rossa) Wilhelm, Rudner Józef, Rudner Maks, Rudner Wilhelm, Rus Maks, Salwiczek Franciszek, Salwiczek Maks, Salwiczek Marek, Salwiczek Paweł, Salwiczek Robert, Salwiczek Stanisław, Salwiczek Stefan, Skorupa Leopold, Skrobek Alojzy, Skrobek (Skróbek) Augustyn, Skupień Paweł, Skupin Alojzy, Skupin Józef, Skupin Ludwik, Sławik Alojzy, Sławik Antoni, Sławik Jan, Smolorz Leon, Sobocik Jan, Stopa Józef, Strzelczyk Mateusz, Szarek Józef, Szarf Józef, Szefer Eufemia, Szerzyczko Emanuel, Ślenska (Śłęska) Jan, Walla Alojzy, Warzecha Augustyn, Wiertelorz Damazjusz, Wilczek Jan, Wilczek Waleska, Wilk Augustyn, Wodarz Franciszek, Woźniczek (Wozniczek) Alojzy, Woźniczek Józef, Wróbel (Wrobel) August, Wróbel (Wrobel) Franciszek, Wróbel (Wrobel) Jakub, Wróbel (Wrobel) Jan, Wróbel (Wrobel) Jan³², Wróbel (Wrobel) Juliusz, Wróbel Wilhelm, Wydra Augustyn, Wydra Paweł, Zachłód (Zachod) Alojzy, Zachłód Edmund, Zachłód Franciszek, Zachłód Paweł, Zembok Józef, Zembok Magdalena, Zgrzebniok Antoni, Zgrzebniok Jan, Zgrzebniok Ludwina, Zmarzły Franciszek, Zoremnik Paweł.

Heimattreuerzy z Dziergowic (22 osoby)³³

Donder Jan, Grzesista Józef, Gwoźdz Józef, Jaskółka Józef, Kazimierz Adolfine, Kazimierz Agnes, Kowol Jan, Kubina Józef, Ofczarek Maria, Ofczarek Paulina, Ofczarek Petronela, Pazurek Franciszek, Pazurek Gabriela, Prensel Ryszard, Proksza Juliusz, Proksza Wincenty, Rakoczy Alfons, Stoś Hildegarda, Trojański Józef, Wydra Karol, Zalinger Adolfina, Zalinger Anna.

■ 30 Płaczko Alfons i Płaczek Alfons to dwie różne osoby, pierwszy urodził się w 1904 r., drugi w 1898 r., obaj mieszkali w Dziergowicach.

31 Płaczko Józef i Płaczek Józef to dwie różne osoby, pierwszy urodził się w 1898 r., drugi w 1885 r., obaj mieszkali w Dziergowicach.

32 Dwóch o tych samych personaliach, ur. 1900 i 1904 r.

33 CAW I, 130.23.21, s. 6, 8. Ten wykaz zawiera tylko tych *heimattreuerów*, „którzy są zabrani przez Pod-Grupę Dziergowską”.

Powstańcy z Kuźni Raciborskiej (171 powstańców)

Adamiec Józef, Adamietz Ludwik, Biczeko Walter, Bilicki (Bilecki, Biliczki) Kazimierz, Bulenda Leopold, Choroba Antoni, Choroba (Horoba) Augustyn, Choroba (Horoba) Augustyn³⁴, Choroba Franciszek, Choroba (Horoba) Jan, Choroba (Horoba) Józef, Czernik Karol, Czogała (Czolgała) Emanuel, Czogała (Czogalla, Czołgała) Emil, Czogała Franciszek, Dola Jan, Dola Pius, Faber Emil, Faber Paweł, Faber Wilhelm, Gamończyk Paweł, Goleczko Paweł, Gomołka (Gomolka) Antoni, Gońka Franciszek, Górecki (Gurecki, Goretzki) Alfred, Górnik (Gornik) Józef, Grieger Ryszard, Grunt Konstantyn, Grzesik (Grzejsik) Antoni, Grzesik (Grzejsik) Józef, Grzesik (Grzejsik) Karol, Grzesik (Grzejsik) Ryszard, Jacek Franciszek II, Jacek Jan, Jacek Robert, Jacek Ryszard, Jacek Wiktor I, Jacek Wiktor II, Jacek Wiktor II³⁵, Jatzek Franciszek, Jacek Paulina, Joneczek (Joneszek) Franciszek, Kalemba Leopold, Kałus (Kallus) Teodor, Kałus (Kalus, Kallus) Wiktor, Kasperek Jan, Kasperek Jan³⁶, Klein Józef, Kocur (Kocór) Franciszek, Konkol (Kąkol) Paweł, Konopka Jan, Kostka Franciszek, Kostka Jan, Koszera (Koschera) Emanuel, Kowol (Kowoll) Wojciech, Kowolik (Kowalik) Karol, Kroker Augustyn, Kroker Franciszek, Kroker Józef, Krol (Kroll) Karol, Król (Krol, Kroll) Adolf, Król Jan, Król (Krol) Paweł I, Król (Krol) Paweł II, Król (Krol) Ryszard, Król (Krol) Teofil, Król (Krol, Kroll) Wilhelm, Król (Krol) Wincenty, Kubica (Kubitza) Józef, Kubiczek Józef, Kuśka Emanuel, Kuśka Robert, Langer Karol, Ligacz Alojzy, Ligacz Jan, Ligacz Józef, Ligacz Modesta, Ligacz Pius, Lużyna (Luczina) Karol, Majer Józef, Maleja Teodor, Marek Józef, Markefka (Markiefka) Alojzy, Markefka (Markiefka) Karol, Markiefka Józef, Mateja Teodor, Mazur Leon, Mazur Maria, Mazur Wilhelm, Michalski Emil, Michalski Leon, Mitrenga (Mitręga) Franciszek, Mitrenga (Mitręga) Jan, Mitrenga (Mitręga) Józef, Mocha Paweł, Ogon Walentyn, Ogórek (Ogorek) Franciszek, Olejak Józef, Olszówka (Olszofka, Olschowka) Jan (I), Opolski Jan, Palica (Palitza) Józef, Pawlyta Ignacy, Pawlyta Jerzy, Pendzich Józef, Persich (Persiech) Karol, Piechaczek (Piechniczek) Józef, Piechniczek Robert, Piper Jan, Pochwył Wilhelm, Podora Wilhelm, Poliwoda Roch, Porąbka (Porąpka) Paweł, Porompka (Porąbka) Augustyn, Porompka (Porombka) Maks, Porompka (Porombka) Paweł, Potyka Emil, Potyka Herman, Potyka Karol, Prochota

■ 34 Dwóch o tych samych personaliach, ur. w 1891 i 1903 r.

35 Dwóch o tych samych personaliach, ur. w 1891 i 1900 r.

36 Dwóch o tych samych personaliach, ur. w 1871 i 1902 r.

Józef, Przypadło Józef, Pyndzik Józef, Pyrek Herman, Pyrek Maria, Pyrek Paweł, Pyrek Robert, Rassek (Raczek) Wiktor, Rozga (Rosga) Franciszek, Rychły (Rychli) Konrad, Salwik (Schullwig) Jan, Sieron (Sieron) Reinhold, Skorupa Jan, Stanek Ludwik, Stanek (Stanjek) Reinhold, Stasiewski Antoni I, Stasiowski Antoni, Stasiowski Józef, Strzelczyk Jan, Sycha Karol, Sycha Paweł, Szwacha (Schwacha) Jan, Szwacha (Schwacha) Ryszard, Taul (Taut, Thaul) Franciszek, Tumiczny (Tomitzny) Jan, Tomulka (Tumulka) Józef, Urbaniec Antoni, Waluga Karol, Wasper (Wesper) Franciszek, Wawroszek (Wawroschek) Robert, Wieczorek Józef, Wieczorek Józef³⁷, Wolnik (Wollnik) Jan, Wolnik (Wollnik) Józef, Zachłód (Zachlod) Józef, Zgraja Franciszek, Zgraja Józef, Zgraja Karol, Zimmermann (Cimerman) Emil, Zimmermann (Cimerman) Franciszek, Zycha Paweł.

Heimattreuerzy z Kuźni Raciborskiej (322 osoby)³⁸

Baron Josef, Bartsch [N.], dr Bartsch Emil, Bernhard Josefine, Bernhard Magdalene, Biczysko Bruno, Biczysko Elfriede, Bimmler Alexander, Bimmler Dorothea, Bimmler Paul, Bimmler Viktoria, Blaschka Heinrich, Blaschka Marie, Blau Ernst, Blau Luise, Broja Angela, Broja Anton, Broja Karl, Broja Karl, Broja Marie, Broja Marie, Broja Otto, Broja Wilhelm, Brzoska Adolf, Brzoska Luise, Buck Konrad, Buron Agnes, Buron Auguste, Buron Max, Buron Richard, Chmielorz Marie, Choroba Adolf, Choroba Anna, Choroba Josef, Cieslik Viktor, Czogalla Karl, Czogalla Marie, Daniel Franziska, Dehn [N.], Dehn Josef, Denniger Hermina, Dirschka Agnes, Dirska Theresia, Dolla Berta, Dornik Valerie, Dziallas [N.], Dziallas Robert, Faber Anna, Faber Josef, Faber Josefine, Faber Martha, Fels [N.], Frank Emma, Frank Marie, Fritz [N.], Galetzko Josef³⁹, Gasse Elisabeth, Gasse Eugenie, Gasse Karl, Gasse Paula, Gawlik Berta, Gawlik Franz, Gawlik Gertrud, Gläser Anny, Gläser August, Gläser geb. Kühnel, Goebel Olga, Goebel Sofie, Gornik Emil, Gornik Klara, Grieger [N.], Grieger Anton, Grzesik Albertine, Grzesik Florian, Grzesik Franz, Grzesik Josef, Grzesik Marie, Grzesik Theofil, Heinrich Paul, Heinrich Veronika, Heiny Marie, Hennek Antonie, Hennek Franz, Hermann Agnes, Hermann Max, Honisch Marie,

■ 37 Dwóch o tych samych personaliach, ur. w 1897 i 1905 r.

38 Spis urywa się na literze S. Brak nazwisk na litery T–Z, które mogłyby stanowić kolejne kilkadziesiąt *heimattreuerów*. Przy niektórych osobach podano tylko nazwisko, niektóre nazwiska i imiona się dublują, są to jednak dwie różne osoby.

39 Wykreślony.

Honisch Wilhelm, Iskra Franz, Janus Josef, Jatzek Josef, Jatzek Julius, Jatzek Wilhelm, Jelitto [N.], Jelitto Helene, Jelitto Rafael, Jesdinsky Anna, Jesdinsky Georg, Jesdinsky Hedwig, Jesdinsky Johanna, Jesdinsky Josef, Jonas Eduard, Jonas Ida, Jonas Margarete, Joschko Margarete, Joschko Reinhold, Jurczik Julie, Jurczik Marie, Jurczik Oskar, Jüttner Gertrud, Jüttner Josef, Kaluza Josef, Kannewischer Ernst, Kannewischer Gertrud, Kies Johann, Kies Johanna, Kies Sofie, Kijak Anna, Kijak Helmuth, Kijak Magdalene, Klein Auguste, Klein Josef, Koinczyk Josef, Koinczyk Max, Koinczyk Pauline, Kopietz Marie[?], Krafczyk Josef, Krafczyk Rosalie, Krautwurst Emanuel, Krieger Elisabeth, Kroll Paul, Kubiczek Wilhelm, Kühnel [N.], Kühnel Paul, Kupka Margarete, Kupka Paula, Kupka Wilhelm, Kurczega Pauline, Kurzeja Agnes, Kurzeja Amalie, Kurzeja Franz, Kurzeja Karl, Kurzeja Paul, Kusch Marie, Kusch Viktor, Kusch Wilhelmine, Kustos Georg, Kustos Leo, Kwasniok [N.], Kwasniok [N.], Kwasniok Emil, Lamla Paul, Lange Else, Lange Gustav, Langer Georg, Lipinski Franz, Lorbeer Hedwig, Lorbeer Otto, Maake Ernst, Maake Käthe, Malina Albine, Malina Anna, Malina Emil, Malina Josef, Malina Max, Malina Sofie, Marzoll Johann, Marzoll Leo, Mayer [N.], Mayer Anton, Mazoschek Albertine, Mazur Anna, Mazur Johann, Mazur Klara, Mazur Marie, Mazur Martha, Mazur Wilhelmine, Mazurek Leo, Michalski Emil, Michna Marie, Mika Ferdinand, Mika Ferdinand, Mika Franziska, Mika Marie, Mika Ottilie, Mitrenga Johann, Mitrenga Josef, Mitrenga Julius, Mitrenga Marie, Mocha Josef, Mocha Paul, Mocha Pauline, Mokros [N.], Mokros Karl, Mosler Felix, Mrosek Karl, Mrosek Paul, Mrosek Veronika, Müller Genovefa, Müller Hermann, Narzoll Marie, Narzoll Paul, Narzoll Pauline, Niemschynski Albine, Niesporek, Niesporek Josef, Niesporek Karl, Niwdzilla Martha, Obrusnik Karl, Obrusnik Selma, Odelga Marie, Odelga Stefan, Olschowka, Olschowka Anna, Olschowka Johann, Olschowka Karl, Palitza Robert, Pawlitza Alois, Pawlitza Anna, Pawlitza Emilie, Pawlitza Emilie, Pawlitza Luzie, Pawlitza Marie, Pchalek Emil, Pchalek Marie, Peikert Hugo, Peikert Johann, Peikert Martha, Peikert Martha, Peliga Gertrud, Pelka [N.], Pelka Paul, Pietsch Berta, Pietsch Franz, Pietsch Marie, Pietsch Viktoria, Pischczan, Pischczan Florian, Placzek Josef, Placzek Martha, Pluta Anton, Pluta Klara, Pluta Marie, Porombka Johann, Porombka Paul, Potyka Adolf, Potyka Anna, Potyka Antonie, Potyka Augustine, Potyka Franz, Potyka Johann, Potyka Josef, Potyka Klara, Potyka Marie, Potyka Marie, Potyka Paul, Potyka Paul, Potyka Richard, Potyka Slawe, Potyka Wilhelm, Prochota Aurelie, Prochota Josef, Prochota Selma, Prochotta Josef, Prokop Marie, Prokop Oskar, Prokop Paul, Proksch Julie, Przegendza Anton, Przegendza Anton, Przegendza Philippine, Przylas Anna, Przylas Karl, Pyrkosch Auguste, Pyrkosch

Florentine, Rack [N.], Rack Johann, Rocznik [N.], Ruffert Pauline, Ruffert Richard, Rzewieczok Ottilie, Sch[...]⁴⁰ Sofie, Schaffarczyk Franziska, Schaffarczyk Paul, Schaffranek Gertrud, Schaffranek Karl, Schaffranek Pauline, Schalwig Johann, Schattanik Heinrich, Schattanik Margarete, Schmidt Alex, Schmidt Elisabeth, Schmidt Flora, Schmidt Margarete, Schoenawa Adolf, Schoenawa Dorothea, Schoenawa Elfiede, Schoenawa Elisabeth, Schoenawa Margarete, Schoenawa Susanna, Szczepansky Rosalie, Szczesny Franz, Szczesny Klara, Sieron Reinhard, Sluga Martha, Smieja Wilhelm, Smykalla Anton, Smykalla Ella, Smykalla Florentine, Sobel Eduard, Sobel Luise, Sorich Franz, Spallek Franziska, Spallek Franziska⁴¹, Spallek Richard, Spichel Johann, Spichel Katharina, Stellmach Anna, Stellmach August, Stellmach Karl, Stoppa Emanuel.

Stosstruplerzy z Kuźni Raciborskiej (19 osób)⁴²

Blau Ernst, Gläser Augustyn, Grzymek [N.], Heizig Jan, Jacek Józef, Jacek Juliusz, Jüttner, Klein, Kujak Helmut, Kustos Leon, Malina Emil, Malina Max, Marcol Paweł, Michalski Emil, Niezporek Józef, Potyka Jan, Potyka Paweł, Sorich [N.], Wawroszek Augustin.

Summary

Dziergowice and Kuźnia Raciborska Against the Background of Other Towns of the Kędzierzyn-Koźle and Racibórz Counties During the Silesian Uprisings and the Upper Silesia Plebiscite

The author of the following work based his considerations on documents from the collections of the “Upper Silesian Uprisings” and “Silesian Uprisings” from the resources of the Central Military Archives and the Józef Piłsudski Institute of America based in New York. They focus on the inhabitants of Dziergowice (Kędzierzyn-Koźle County) and Kuźnia Raciborska (Racibórz County) that took part in the Third Silesian Uprising. The investigated documents deal with issues

■ 40 Nazwisko przekreślone i poprawione w nieczytelny sposób.

41 Dwie różne osoby.

42 CAW I, 130.23.21, s. 4. Jest to spis „wszelkich ludzi, którzy byli stosstrupkami niemieckimi, i przy wybuchu powstania zbiegli, i jak stwierdzono znajdują się w szeregach nieprzyjacielskich”.

related to age, professions and the involvement of some families in the pro-Polish activities. Furthermore, the article also discusses locals supporting Germany. The whole is closed by the personal register of insurgents, as well as the members of the Upper Silesia Heimat Patriots (German: Heimattreue Oberschlesier) and Stormtroops (German: Stosstruppen) from the aforementioned towns.